

BÖGRE ZSUZSANNA

AZ IDENTITÁS KÉT TÖRTÉNELMI MODELLJE ÉS A NARRATÍV IDENTITÁS¹

Bevezetés helyett

Amikor az identitás kérdéséről gondolkodunk, általában Erik Erikson jut eszünkbe: ő tette népszerűvé a fogalmat a társadalomtudományokban. Erikson óta sokféle identitásfelfogás született, amelyek között nehéz rendet teremteni, ha nem rendelkezünk kellő fogalomtörténeti ismeretekkel. A témában elmélyülve azonban rájöhettünk, hogy a fogalmak eltérő értelmezései végső soron kétféle identitásszemléletre vezethetők vissza. Előbb-utóbb el kell tehát döntenünk, hogy melyik szemlélet mely fogalomárnyalatát fogadjuk el vezérfonalként, és használjuk fel kutatásainkban.

Ezzel a személyesnek szánt bevezetővel azt kívántam hangsúlyozni, hogy az identitáskutatók számára (is) véget ért az a naiv időszak, amikor úgy használhattak egyetlen identitásdefiniációt, hogy közben feltételezték: mindenki ugyanazt érti rajta. Ebben a tanulmányban ezért bemutatom az identitásfogalom számos árnyalata mögött meghúzódó két történelmi modellt, amelyek köré az identitáselméletek csoportosíthatók. Majd a két modell különbségeit és hasonlóságait ismeretve jelzem, hogy mára már a köztük húzódó határok is megváltoztak.

Tovább bonyolítva a fentieket, ma már nem beszélhetünk egy-egy identitásfogalomról oly módon, hogy „naivan” egy-egy szerzőre hivatkozunk anélkül, hogy ne jeleznénk, munkásságának melyik korszakában hogyan értelmezte az identitást. Sokszor egy szerző életművén belül is alapvető változások következtek be, s ha erre nem reflektálunk, nem hogy a megértést segítenénk, de további zavarokat kelthetünk. Tanulmányomat ennek a célnak rendelem alá, és bízom abban, hogy ha felhívom a figyelmet a különböző szemléletmódokra, segítséget nyújthatok a téma iránt érdeklődőknek.

1 A tanulmányt barátsággal ajánlom Tibori Timeának, megköszönve ezzel, hogy sokat dolgozott/dolgozik sokaknak, s hogy munkájával segítette a szakmán belüliek identitását.

Az alábbiakban a szakirodalom segítségével először visszatérek az identitás fogalmának „gyökeréig”. William James amerikai filozófus, pszichológus én-identitás (*self consciousness*) elképzelésétől kiindulva rámutatok a fogalomban bekövetkezett változásokra. Ezek után kitérek a két történelmi modell mögötti elméletekre (a pszichológia és a szociológia területére fókuszálva), majd a narratív identitás fogalmának bemutatásával zárom fejtegetéseimet. Ez utóbbin belül kiemelem azokat a megállapításokat, amelyek alkalmasnak látszanak egy „minimális konszenzus” kialakítására a narratív identitás fogalma kapcsán. A tanulmány ezzel a kiemeléssel szeretné felhívni a figyelmet a konszenzuális gondolkodás fontosságára, amely megítélésem szerint visszaadhatja az identitáskutatások súlyát.

Fogalom-„cunami” és a két történelmi modell

Az identitás fogalma napjainkra szókincsünk természetes része lett, anélkül, hogy átgondolnánk, mit értünk rajta. A körülötte tapasztalható problémákra tanulmányok, monográfiák rendszeresen felhívják a figyelmet. Az identitással kapcsolatos elméleti és empirikus munkák gyakran sietnek leszögezni, hogy a fogalom devalválódott, és ma már sokszor szinte semmit sem jelent (Kovács 2004; Pataki 2008; Stachel 2007). Phillip Gleason amerikai történész (1983) például identitással kapcsolatos szemantikatörténeti kutatásának már az elején felteszi a kérdést: úgy hiszünk, tudjuk, miről beszélünk, de valójában tudjuk-e?

Az identitás szó használatával kapcsolatban többféle probléma merülhet fel. Egyfelől nehézséget okozhat, hogy egyes szerzők az „Én” és az „identitás” kifejezést szinonimaként használják (Baumeister 1997; Taylor 1992; Ashmore–Jussim 1997),² másfelől határozott különbséget tesznek közöttük. Timothy Owens amerikai szociológus szerint (2007) például az Én szó az egyén tudati folyamatait jelöli, az identitás pedig „eszköz”, amelynek révén az egyén és a csoport megérti a társadalmi és lélektani folyamatokat. Megint mások a két jelenség viszonyának megértésére törekcsenek (McAdams–McLean 2013), és az identitást az Én egyik aspektusának fogják fel, amely megjeleníti számára a külvilágot.

A különbözőképpen használt fogalmakban közös az identitás funkciója, mert az vagy a személyt kapcsolja a külső világhoz, vagy a belső (személy) és a külső világ (társadalom) között teremt kapcsolatot (Bamberg–Fina–Schiffin 2011).

2 A dolgozatban azok felfogását követem (fentebb utalt szerzőkre támaszkodva), akik az Én/szef és az identitás kifejezést felváltva, szinonimaként használják. Nem teszek szisztematikus különbséget a két fogalom között, ugyanakkor jelzem, hogy vannak szerzők, akik határozottan másképp használják őket. A továbbiakban, amikor az *én* névmást az *identitás* kifejezés helyett használom, mindig nagybetűvel jelzem.

További nehézséget jelent az identitásfogalom – címben is jelzett – két történelmi modellje (Pataki 2008; Stachel 2007; Gleason 1983; Hammack 2015; Pléh 1992, 2015; Gecas 1982). A történelmi és genealógiai vizsgálódások szerint sok problémát okoz a két történelmi modell eltérő identitásértelmezése, illetve többszörös elágazásuk. Pontosabban, nem az eltérő koncepciók jelentenek problémát, hanem az, hogy erre a kutatók nem reflektálnak kellőképpen (Stachel 2007; Gleason 1983). Ennek oka lehet, hogy a különböző iskolák vagy nem is tudnak egymásról, vagy ignorálják a sajátjukétól eltérő felfogásokat (vö. Vignoles–Schwartz–Luyckx 2011).

Gleason (1983) a két történelmi modellt diszciplínákhoz és szerzőkhöz kötve fejtette ki. Szerinte az egyik modellt a pszichológiához és Erik Erikson amerikai fejlődépszichológus munkásságához vezethető vissza, a másik pedig a szociológiához, s alapvetően George Herbert Mead amerikai filozófushoz, szociológushoz, és a szimbolikus interakcionizmushoz köthető (lásd még Hammack 2015; Ashmore–Jussim 1997).

Pataki Ferenc szociálpszichológus (2008) elemzése is foglalkozott az énfelfogás két történelmi modelljével, és szerinte különbségeik olyan mélyen gyökereznek, hogy már az Én ontológiai státuszával kapcsolatosak. Eszerint vagy önálló entitásként tekintünk az Énre, esszencialitást tulajdonítva neki, s emiatt önálló viselkedéssel ruházzuk fel, vagy úgy tekinthetünk rá, mint a pszichikus reprezentációk leképeződésére, amely az énelbeszélések koherens szerveződése, a társas viszonyrendszerek hipotetikus konstrukciója. Egyszerűbben: az egyik modell az Én szilárdságát magyarázza, a másik viszont épp ellenkezőleg, változékonyságáról beszél. Pléh Csaba pszichológus és nyelvész találó megfogalmazásában:

„Az egyik [felfogás] belülről indul ki, és a testképből építi fel az önképet. Ezt fogom centripetális felfogásnak nevezni. A másik kívülről, a társas interakcióból indul ki, és az emberek közötti viszonyból építi fel az önképet. Ezt pedig centrifugális felfogásnak fogom nevezni...” (Pléh 2015:73)

Az egységes énképzet felbontása

A társadalomtudományok elfordultak az egységes és belsővé váltak képzelt filozófiai énképtől (Taylor 1992; Erős 1998). Jamesnek fontos szerep jutott ennek lebontásában és az énpeszichológia megalapozásában (Pataki 2008). Elmélete nagy befolyást gyakorolt Erikson fejlődépszichológiájára, de Mead szociológiai identitásértelmezésére is hatott (McAdams–McLean 2013; Pléh 2015; Ashmore–Jussim 1997; Vignoles–Schwartz–Luyckx 2011). James komplex szemlélete mind a pszichológia, mind a szociológia identitáselméleteire jó kiindulási alapot biztosított, így a két történelmi modell közös őséneke nevezhető.

James olyan témák foglalkoztatták, mint a koherencia mibenléte, az Én folyamatosságérzése és kapcsolattartása a külvilág társadalmi jelentéseivel. James úgy tekint az egyén stabilitásának érzetére, mint amelyet az egyénnek magának kell létrehoznia. Emellett már beszél a belső személy és a külső világ folyamatai közötti párbeszédéről is. A személyes identitás folyamatossága és egységessége szerinte a fejünkben alakul ki, s ugyanúgy észleljük, ahogy a fizikai meleget.

James (1983) a filozófiai osztatlan Ént felbontotta, amikor különbséget tett a „tisza én” (angolul: *I*) és az „empirikus én” (angolul: *me*) között. Vele kezdődött el a többretegű szelfről való modern gondolkodás, amely egyszerre teremt viszonylagos stabilitást és feszültséget is. Ezzel bevezette a megismerő és a megismerés tárgyaként kezelhető énszemléletet. A „me” a tárgyiasított „I”, amellyel akkor találkozunk, amikor önmagunkra reflektálunk, amikor képesek vagyunk átélni szubjektív voltunkat. James összetett gondolkodásához hozzátartozik még, hogy az Ént materiális, szociális és lelki/spirituális részekre osztotta fel. Felfogásából Pléh kiemelte az „annyi énem van, ahányan felismernek” kijelentést (Pléh 2015:87–88; James 1890/1983). Ezzel James a sokarcú Énre utalt, amelynek „arcai” között dinamikus és feszültséggel teli viszony van. A sokarcú Én bevezetése azonban nem jelentette az Én széttöredezettségét, mert James hangsúlyozta, hogy az embernek ki kell választania a számára legmegfelelőbb Ént, hiszen nem lehetünk egyszerre kiváló sportolók és filozófusok is, mert ez lehetetlen. Ezzel eljutott a szelektálás folyamatához, amivel az Én egységben maradása biztosítható. James felfogására a mai empirikus kutatások is támaszkodnak.

Összességében elmondható, hogy az identitással kapcsolatos kérdések, mint a változás és a stabilitás, az egység és a multiplicitás, az amerikai filozófiában, pszichológiában már a 19. század végén, a 20. század elején megfogalmazódtak James által. Elméletében a sokarcúság mellett hangsúlyozta a belső tapasztalatot, az identitás belső és külső párbeszédét, a személyes identitásfejlődést (Pataki 2008; Hammack 2015; Pléh 2015; Ashmore–Jussim 1997; James 1983). Hatása a pszichológiai és a szociológiai énfelfogásokban is nyomon követhető, de eltérő módon. Mindkét diszciplína azokat az elemeket vette át tőle, amelyeket a saját modelljével összeegyeztethetőnek vélt. Ezért mondhatjuk, hogy James munkássága nagyban hozzájárult az identitás két történelmi modelljének (másképpen a kétvágányúságának) kialakulásához. Míg a pszichológiához kötődő eriksoni vonal a személy belső önmegtapasztalását, az egyén belső és külső világgal való párbeszédének kérdését, addig a szociológiában a meadi vonal a társadalmi interakció szerepének hangsúlyozását vette át tőle. Ez utóbbi a külső világ jelentéseinek és kategóriáinak a hatását tartotta fontosabbnak, ami elvezetett az énkonstruktív-felfogáshoz (Csepeli 2018).

A személyiség belső magjának hangsúlyozása

Erikson, a Németországban született és Amerikába menekült fejlődépszichológus, az ötvenes években foglalkozott az identitás kérdésével. Széles körben ismert, nagy hatású elméletének (1991, 1994) középpontjában az identitás fejlődése áll: az identitás az emberi életszakaszok „sikeres” teljesítésének eredményeképpen alakul ki. Az egyes életszakaszok krízisbe torkollnak, amelyek megoldódása után a személyiség a következő szakaszba lép. A legfontosabb szakasz a serdülőkori fejlődés. László János (1999), Kate C. McLean és Moin Syed (2015) elemzésükben felhívták a figyelmet arra, hogy Eriksonnál három szinten zajlik az identitásmunka, amelynek összetettségével a koncepció követői keveset foglalkoznak. Erikson a belső identitással kapcsolatos felfogásában Freud ösztön, ego és szuper ego felosztására támaszkodik. Az „első szint” az *Ego-identitás*, azaz a személyes folytonosság: az egyén így képes integrálni a fontos és személyes hitet az Énről, megteremtve a személyes azonosságot. Ez a szint rögzíti a narratívát az Énről, amely egyedi, a múltban gyökerezik, és értelmet ad az egyéni létnek. A „második szint” a *személyes identitás*: lényege az a folyamat, amelyben az egyén a kultúra releváns szerepeiből és pozícióiból számára következő hitét és célját meghatározza. Ez a szint – konkrétan a szerepek és az elköteleződés mellettük – tanulmányozható leginkább az identitásállapot szempontjából. A „harmadik szint” pedig a *társadalmi identitás*, ahol az egyén kapcsolatba kerül nagyobb csoportokkal, nemével, etnikumával és nemzetével.

Eriksonnál a három szint egymásba integrálódik, és szintézis alakul ki közöttük (Hammack 2008; Vignoles–Schwartz–Luyckx 2011). Az integráció folyamatában a gyermekkori identitásokat az egyén a jelenlegi énreprezentációkba dolgozza be, amely koherens lesz, s így a felnőtt emberben elköteleződés alakul ki a szerepével és kultúrájával kapcsolatban (Erikson 1994). Mclean és Syed rámutatott, hogy Erikson követői az előbbi szintek között zajló interakciót – fontossága ellenére – nem kutatják.

Phillip Hammack amerikai pszichológus (2015) meglátása szerint Erikson koncepciója kétféleképpen is újszerű volt. Egyrészt, míg James korábban azt mondta, hogy az identitás egy pillanatnyi kognitív (megismerő) tapasztalat, addig Erikson úgy vélte, hogy folyamat, amelyet a gyermekkor pszichológiai tapasztalataihoz kötött. Másrészt elmélete szélesebb és integratívabb perspektívát adott az egyén pszichológiai és társadalmi változásával kapcsolatban. Felfogása először a pszichológiában terjedt el, majd egyre népszerűbb lett a többi társadalomtudományban is.³

3 Erikson korabeli népszerűségét mutatja, hogy 1963-ban Pulitzer-díjat kapott a Gandhi-könyvéért.

Gleason (1983) szerint az 1960-as években Erikson megpróbálta identitáskonceptióját kézben tartani, jelezve, hogy az nem egyenlő a szerepjátszással, sem az énfeldfogással, sem a „ki vagyok én?” kérdésre adott válasszal. Erőfeszítése azonban nem járt sikerrel, a fogalom terjedését nem tudta a számára kívánatos irányban megtartani.

Az identitás társadalmi konstrukciójának hangsúlyozása

Mead Eriksonnál korábban, már a 20. század elején, Jamesre is támaszkodva egy másik utat nyitott meg a témában, amelyben az én kialakulását a társadalmi interakcióból vezette le. A szociológiában Mead (1973) neve fémjelzi a szimbolikus interakcionizmuson alapuló identitáselméletet, amelynek kulcseleme a társadalom. Ehhez a vonalhoz szorosan hozzátartozik Robert Merton és Alice Kitt referenciacsoport-elmélete (1950), majd ezt az utat erősítette később Henri Tajfel és John Turner (1979) felfogása is.

A szimbolikus interakcionizmus alapkérdése, hogy az egyént miként befolyásolja a társadalmi Másik. Mead konstruktivista válasza szerint az Ént a kollektívum formálja, amely kontextustól függően változtatja a szubjektum környezethez való alkalmazkodását. Ebben a koncepcióban a személy nem állandó, nem rendelkezik eleve adott identitással: az Én minden új helyzetben újra létrejön, s csupán az emlékezés vékony fonala tartja egybe. A szimbolikus interakcionizmusban a szimbólumokat (jeleket) az egyén értelmezi oly módon, hogy először megbecsüli, hogy miként reagál a környezete a cselekvésére, majd ennek alapján cselekszik. Az igazított cselekvés lényege a közös értelmezés. Mead Én-elmélete tehát a külső világ hatására, a társadalom szerepére, a társadalmi interakcióra helyezi a hangsúlyt. Az Én a külvilág jelentéseivel és kategorizációival való találkozások révén születik meg.

Meadnél tehát – s itt James hatása jól érzékelhető – van egyrészt a minimális Én, amely a testéretből fakad. Másrészt ez a testéretzi szelf, minimális Én mint alany („I”) lehetőségként van jelen az életünkben, és képes másokkal interakcióba lépni, s így „me” lesz belőle. Ezt nevezi a szerző reflektált Éennek, mely egy háromfázisú folyamat során alakul ki, s csak a társadalomban képes létezni.

A Meadhez kapcsolódó elméletek is az identitás társadalmi kontextusának fontosságát emelték ki. Közéjük sorolható Erving Goffman (1981) stigmaelmélete, George McCall és Jerry Laird Simmons (1978) szerepidentitás-modellje, vagy Sheldon Stryker (Stryker 1968) identitáselmélete. Továbbá Tajfel és Turner (1979) társadalmiidentitás-elméletét is ide sorolhatjuk.

A szerepidentitás-elméletek integrálják James és Mead korábbi társadalmi és személyes identitásfelfogását, hozzátéve, hogy a társadalmi interakció megmutatja a szerepidentitást. A szerepidentitás fenntartja a személyes identitás hangsúlyát,

de a társadalmi kategóriák, társadalmi pozíciók, a jelentés és érték kontextusát is kiemeli. Mindez előhírnöke a későbbi felfogásnak, amely szerint a megismerés és a szándékos cselekvés interpretációkon alapszik (Bruner 1990). Ebből a szempontból a szerepidentitás-elmélet egy korai, integratív identitáskonceptiónak tekinthető, amelynek kialakítására napjaikban is többen törekcszenek (McAdams–McLean 2013; McLean–Syed 2015; Hammack 2015; Schwandt 2011).

A társadalmi identitás elmélete (TIE) az 1970-es években jelent meg az angol szociálpszichológiában (Hornsey 2008; Tajfel–Turner 1979). Ez a felfogás is viszszavezethető Mead társadalmi interakciós elméletére. A Turner és Tajfel szerzőpáros szerint a társadalmi megismerés az énképzet pozitív és negatív értékekkel összefüggő kategorizációjára épül. Az emberek alapvetően pozitív önkép felállítására törekcszenek, melyet cselekvéseiken keresztül igyekeznek fenntartani. Az elmélet az egyénnek a nemzethez, etnikumhoz vagy az ezeknél kisebb csoportokhoz tartozásával foglalkozik. A TIE túlmegy a csoporthoz tartozás és a csoportok közötti konfliktusok magyarázatán, az identitás folyamatain keresztül a társadalmi változásokra is magyarázatot ad.

A két történelmi modell vázlatos bemutatása csak a pszichológiai és a szociológiai identitásfelfogás közötti különbségekre terjedt ki. A közös a két történelmi modellben és mindenféle identitásfelfogásban az, hogy az identitás az egyént a társadalomhoz köti, s az identitás teszi lehetővé az egyén társadalmivá válását. Különbség viszont közöttük, hogy az eriksoni örökségben az egyén személyes identitása egy belső, stabil magot alkot, amelynek kialakítása és fenntartása a személy dolga. A meadi és a hozzá kapcsolódó identitásfelfogás a társadalmi kategóriák szerepét teszi első helyre, s emiatt nem beszélhetünk stabil belső magról, hanem az identitás egy változó, a társadalmi előírásokhoz, helyzetekhez alkalmazkodó instabil azonosulást jelent.

A továbbiakban látni fogjuk, hogy a két történelmi modell a narratív identitásfelfogásokban is megjelenik.

A két történelmi modell megjelenése a narratív identításban⁴

Annak a gondolatnak a felerősödése, hogy az ember az identitását történetek konstruálásával hozza létre, az 1970–80-as évekre nyúlik vissza (McAdams 2011; Kovács–Vajda 2002; Hammack 2008). Fontos megjegyezni, amit a filozófia narratív identitásnak nevez, azt a szociológia és az antropológia továbbra is élettörténetnek tekinti (Singer 2004). A fejlődépszichológiában megfogalmazódott, hogy

4 Ezt a témát is a két történelmi modell szempontjából tárgyalom, s megmaradok a pszichológia és a szociológia felfogásának összehasonlítása mellett. Az irodalomtudomány, történettudomány, nyelvészet stb. narratívidentitás-kérdései túlfeszítenék jelen tanulmány kereteit.

az identitás meghatározó arculata a személyes narratívákban alakul ki – ennek filozófiai inspirációja a francia Paul Ricœur (1984, 2010) munkássága volt. Jerome Bruner (1990, 2001) amerikai pszichológus is hasonlóképpen foglalt állást, hangsúlyozva, hogy a világról szóló jelentéseinket a narratívákon keresztül fogalmazzuk meg.

Ezekben az években Dan P. McAdams (1985) is azzal az elképzeléssel jelentkezett, hogy az identitás belső történetként vagy személyes mítoszként is felfogható. Az identitás, ha „látnánk”, egy történethez hasonlítana, mondta, amelyet produktumnak nevezett. Ha az identitás egy produktum, akkor felfedezése és a mellette való elköteleződés is egy történet által lehetséges. McAdams a narratív identitás koherenciáját hangsúlyozza, amelyet a narratíva „termelésével” lehet elérni.

A szerző későbbi tanulmányaiban nagy hangsúlyt fektetett a narratív identitás egyéni életet integráló szerepének kutatására. Szerinte a narratíva olyan változó történeteket integrál az élettörténetbe, amelyek az egyén életének valamilyen szintű egységét, célját és jelentését adják. A narratív identitás összeköti a személyes múltat az elképzelt jövővel, az egyén szubjektív beszámolóját adja saját fejlődéséről, legfontosabb meggyőződéséről, munkájáról és szeretteiről. Továbbá morálisan igazolja, hogy ki volt és kivé válik az egyén. Az egyén narratív identitásán a késő kamaszkorban kezd el dolgozni, s fiatal felnőttkorra ér el valamiféle egységet. Megjegyzendő, hogy ez a munka életünk végéig tart, mert az emberek folyamatosan értelmezik életüket a narratívák által. Ennek a folyamatnak az eredményeként többé-kevésbé koherens élettörténetet konstruálunk magunkról, amelyet elmesélhetünk másoknak (McAdams–McLean 2013; McAdams 2011; Pléh 2015). McAdams narratívidentitás-felfogása sok szempontból követi Erikson elméletét.

Hasonló megállapításra jutott Pléh Csaba is, akit ez a téma az 1970-es évektől foglalkoztatott, s már akkor úgy látta, hogy az ember számára az elbeszélés az egyetemes megismerési mód, s „mint ilyen, sokat eredményez mind az interakcióban, mind saját világunk gondolati szerveződésében” (Pléh 2012:3). A narratíva egyrészt koherenciát képes teremteni az ember számára, másrészt viszont a kultúráról is nagyon sokat elárul, nem csak az egyéni életéről (Gergely 2015; Kovács–Vajda 2002; McAdams 2006; McAdams–Guo 2014; Pataki 2008; Hammack 2015). Itt a személyes narratívák összefonódnak a kollektív „mesternarratívákkal”, amelyek az egyének társadalmi státuszához kapcsolódhatnak. McAdams a „nagy történetek” szerepét fedezte fel élettörténeti kutatásaiban (McAdams–Guo 2014; McAdams et al. 2008; Hammack, 2008).

A téma ilyen értelmű felfogásával nem minden kutató ért egyet. Egyesek szerint a koherencia elérhetőségéről a posztmodern korban le kell mondaniuk az embereknek. Lássunk ezekre a felfogásokra néhány példát.

A késő modern társadalom szkeptikus elemzői úgy látják, hogy napjainkban az Én ritkán érhet el bármiféle egységet. Felfogásukban a mai ember énképe fragmentált, és többszörös normával rendelkezik. Emiatt a narratívák csak az identitás töredékét képesek megjeleníteni, s csak az Én különböző „színeinek” megmutatására képesek (Hermans 1996). Peter Raggatt (2006) amerikai szociálpszichológus is tagadja a narratívák integráló szerepét, szerinte a mai társadalom túl komplex és inkonzisztens ahhoz, hogy az Erikson-féle koherens identitás elérhető legyen. Ő is úgy látja, hogy az egyes ember által konstruált különböző narratív identitások ellentmondásban állnak egymással. Ehhez a vonalhoz tartoznak még például Kenneth Gergen (1991) szociálpszichológus, vagy Brian Thorne és Dave Mearns angol pszichoterapeuták is (2000), felfogásuk szerint a személyes történetek kisebb jelentőségűek és tisztavirág-életűek, így kevésbé lehetnek integratívak. Ez utóbbi felfogást erősíti Kate C. McLean, Monisha Pasupathi és Jennifer L. Pals (2007) is, akik vitatják a történetmesélés központi szerepét az énféjlődésben. Koncepciójukban a szituálított történetek játszanak fontos szerepet. A koherencia létét tagadók – Meadhez hasonlóan – az Én társadalmilag konstruált jellegében látják az identitás lényegét, s nem számolnak az identitásfejlődés belsővé váló stabilitásával.

A fentiek alapján leszögezhető, hogy a két történelmi modell a narratív identitás koncepcióiban is jelen van, ami alapvető szemléleti eredményekhez vezetett.

Konkrétan, a konstruktivista elmélet gyakran gyanakvással tekint a narratív pszichológia azon feltételezésére, miszerint az emberi élet integrált. Helyette a konstruktivizmus a „performatív” identitásról beszél, amelyet szituatív, partikuláris igények és a diszkurzív konvenciók jellemeznek (Kovács 2011). Ez utóbbi az Én folyamatos újraírásának a kényszeréről beszél az ismételt narratívákban, ahogyan azt a helyzet és az idő változása megköveteli (Bamberg–Fina–Schiffin 2011).

Pataki kérdéseket fogalmazott meg a performatív identitással kapcsolatban, amelyek fontosak és elgondolkoztatók. Ha az Ént helyzeti identitásként fogjuk fel, hogyan tekint vissza az énemlékezet a múltra, és hogyan él a jövőt illető elővételezéseivel? Biztos, hogy mindent a jelen szűrőjén át észlelünk és értékelünk? Vagy az idő- és térbeli jellemzők messze túllépnek a jelen közvetlen érzékelésének adottságain? Miképpen rögzülnek és hasznosulnak a jövőre nézve a helyzeti eredmények és tapasztalatok (Pataki 2008:426)?

A narratív identitás hídszerepe

A narratívidentitás-koncepciókban megjelent egy minimális konszenzusra törekvés, ami reményt ébreszthet a két történelmi modell közeledésére. Egyes szerzők a személyes és a társadalmi nézőpontok, az önéletrajzi és a szituatív megjelenítések között kerestek közös nevezőt. Hammack például (2008, 2015) kifejtette, hogy a

narratív identitás hidat alkot az egyéni és a társadalmi megismerés, a társadalmi kategorizáció, a nyelv és a diskurzuskutatás között. E hídszerep hangoztatása tudomásom szerint keveseknél jelenik meg, mégis számolhatunk vele.

Hat pontban foglalhatók össze azok a kiindulásként használható szempontok, amelyek integratív igénnyel lépnek fel (McAdams–Josselson–Lieblich 2006).

1. Az Én történetben fejezhető ki (Bruner 1990). Történetek születnek az élet minden területéről. A történetek mutatják be s képviselik a legjobban az embert (Ricœur 1984). James szerint is az „I” meséli el a személyes történetet, amelynek része a „me”. Az Én tehát egyrészt a mesélő, másrészt a történet is. Az élettörténeti elbeszélések szelektívek és strukturáltak, s objektív tényeket is tartalmaznak. Az élettörténetek mindig a múlt rekonstrukcióira és egy elképzelt jövőre vonatkoznak.
2. A történetek legfontosabb funkciója az integrálás (McAdams 2011). Pszichológiailag értelmezve, az élettörténetben kétféle integráció jelenik meg. A szinkronikus, amely csak azt a pillanatot ismeri el megismerhetőnek, amelyben a vizsgálat folyik. A kérdés itt arra irányul, hogy az egyén hogyan rakja össze a világát egy adott időpontban. Egy személy lehet egyszerre gondoskodó, alázatos, aki kerüli a konfliktust, ugyanakkor sikeres ügyvéd is. Ez a szemlélet az okokat azonosítja, hogy egy személy hogyan jutott A állapotból B állapotba. A modern életben az élettörténet integrálása komoly kihívás az egyén számára (Giddens 1991). Vannak, akik az integrációt a teljes élettörténetben vizsgálják (például McAdams 1985), s vannak, akik csak az élettörténetek bizonyos részleteiben (McLean–Pasupathi–Pals 2007).
3. Az elmondott történetek társadalmi kapcsolatokban jelennek meg. Mearns és Thorne (2000) azt találta, hogy diákok, akik valamilyen traumát meséltek el, háromféle szerepben jelenítették meg magukat: 1. bátor és vakmerő; 2. gondoskodó és felelősségvállaló; 3. gyenge és sérülékeny. Ezekben a szerepekben a szerzők a mesternarratíva jelenlétét mutatták ki, amely a kultúrából következik.
4. A történetek idővel változnak. McAdams kutatása szerint (2006) az élettörténet változik a személyiség fejlődésével és alakulásával, de konzisztenciája és komplexitása nem.
5. A történetek kulturális szövegek, a kulturális hatás kimutatható az élettörténetekben. Például a keresztény hitrendszer lenyomata kimutatható a keresztény hitet vallók élettörténeteiben.
6. Az élettörténetek bizonyos részletei érdekesebbek, mint mások. Vannak történelmi és személyes korszakok, életszakaszok, amelyek jobban megjeleníthetők az élettörténetekben, mert koherensebbek, komplexebbek. Emiatt nagyobb

társadalmi érdeklődésre tarthatnak számot, s jobb magyarázatot adnak az adott kultúra megértéséhez.

Összefoglalás

Az identitás két történelmi modellje hatással van a kortárs identitásfelfogásokra. A modellek közötti különbségek a következő pontokban foglalhatók össze:

1. Az egyik szerint az identitás *van, létezik*, olyan belső „mag”, amely a folyamatos változások ellenére is stabil marad. Erikson a freudi tradíciót követve azt mondja, hogy az identitás a személyiség mélystruktúrájában van. Az identitást a személy és a társadalom közötti interakció formálja, de a változások és válságok ellenére az ember a léte mélyén növekvő bizonyossággal éli meg belső azonosságát és állandóságát.
2. A másik modell szerint az identitás az egyén és a társadalom közötti interakció terméke: egy név, egy szerep határozza meg, amely a társadalmi konvenció előírásai szerint viselkedik, és folyamatosan változik. Ez a konstruktivista szemlélet kihívást jelent az előbbi modell elképzelései számára, amelyek az identitás folyamatosságát, belső meglétét hangsúlyozzák.

A posztmodern identitáskutatás számára egyre nyilvánvalóbbá vált az élettörténet, az identitás és a narratíva közötti kapcsolat. A narratívidentitás-elméleteken belül is látható a két modell hatása. Új fejlemény, hogy a modellek elkülönülése ma már diszciplínákon át ível: a diszciplináris határok elmosódása miatt ma nem lehet azt állítani, hogy az egyik modell inkább a pszichológia, a másik pedig a szociológia szemléletét tükrözi.

A narratív identitásfelfogáson belül is érzékelhető a két modell hatása. Kezdetben domináns volt az a vélemény, hogy a narratívák koherens identitást biztosítanak az egyén számára. Majd egyre többen lehetetlennek vélték ezt a posztmodern körülmények között, s a narratívák koherenciába szerveződése helyett sokan úgy találták, hogy az elbeszélések a pillanatnyi szituációtól függenek, ami nem biztosíthatja az identitás egységességét. Ez utóbbi a Mead-féle felfogást erősíti meg, amelyben a kulturális meghatározottság a hangsúlyos.

A narratívidentitás-elméletek között megjelentek az integrációra törekvő elképzelések – McAdams és munkatársai, illetve Hammack munkái adtak erre jó példát –, amelyek minimális konszenzus kialakítására törekszenek annak érdekében, hogy a végeredmény minél több szerző számára elfogadható legyen.

Ma még nem tudható, mennyire terjed el a jövőben a narratívidentitás-elméleteken belül az integrációra törekvő felfogás. Kérdés, hogy a humán tudományokat

mi viszi előbbre a társadalom jobb megértése terén, az egymással vitázó vagy a konszenzust kereső elméletek.

IRODALOM

- A.GERGELY ANDRÁS (2015) Idők hullámai narratívákban, az identitásformálás szcénáiban. *Metszetek*, 4/2, 3–18. DOI: 10.18392/metsz/2015/2/7
- ASHMORE, RICHARD D. JUSSIM, LEE (eds.) (1997) *Fundamental Issues*. New York: Oxford University Press.
- BAMBERG, MICHAEL–DE FINA, ANNA–SCHIFFIN, DEBORAH (2011) Discourse and Identity Construction. In Schwartz, Seth J.–Luyckx, Koen–Vignoles, Vivian L. (eds.) *Handbook of Identity Theory and Research*. New York – London: Springer, 177–199. DOI: 10.1007/978-1-4419-7988-9.
- BAUMEISTER, ROY F. (1997) Identity, self-concept, and self-esteem: The self lost and found. In Hogan, Robert–Johnson, John A.–Briggs, Stephen (eds.) *Handbook of Personality Psychology*. Washington D. C.: Academic Press, 681–710.
- BRUNER, JEROME (1990) *Acts of Meaning. Four Lectures on Mind and Culture*. Cambridge, Mass. – London, England: Harvard University Press.
- BRUNER, JEROME (2001) A gondolkodás két formája. In László János–Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat, 27–58.
- CSEPELI GYÖRGY (2018) Meghasadt identitás. *Mozgó Világ*, február 28. Hozzáférés: <https://mozgovilag.hu/2018/02/24/csepli-gyorgy-meghasadt-identitas>
- ERIKSON, ERIK H. (1991) *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat.
- ERIKSON, ERIK H. (1994) *Identity. Youth and Crisis*. New York – London: W. W. Norton Company.
- ERŐS FERENC (1998) Identitás és modernizáció. In uő (szerk.) *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola – Új Mandátum, 404–413.
- GECAS, VIKTOR (1982) The Self-Concept. *Annual Reviews Sociology*, 8, 1–33. DOI: 10.1146/annurev.so.080182.000245_
- GERGEN, KENNETH J. (1991) *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. New York: Basic Books.
- GIDDENS, ANTHONY (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford CA: Stanford University Press.
- GLEASON, PHILIP (1983) Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69/4, 910–931. DOI: 10.2307/1901196.
- GOFFMAN, ERVING (1981) *A hétköznapi élet szociológiája*. Budapest: Gondolat.
- HAMMACK, PHILIP L. (2008) Narrative and the Cultural Psychology of Identity.

- Society for Personality and Social Psychology*, 12/3, 222–247. DOI: 10.1177/1088868308316892.
- HAMMACK, PHILIP L. (2015) Theoretical Foundations of Identity. In McLean, Kate C.–Syed, Moin (eds.) *Oxford Handbook of Identity Development*. Oxford – New York: Oxford University Press, 11–32.
- HERMANS, HUBERT J. M. (1996) Voicing the Self: From Information Processing to Dialogical Interchange. *Psychological Bulletin*, 119/1, 31–50.
- HORNSEY, MATTHEW J. (2008) Social Identity Theory and Self-categorization Theory: A Historical Review. *Social and Personality Psychology Compass*, 2/1, 204–222. DOI: 10.1111/j.1751-9004.2007.00066.x
- JAMES, WILLIAM (1983) *The Principles of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KOVÁCS ÉVA (2004) Vakmerő tézisek az identitásról. In Fedinec Csilla (szerk.) *Nemzet a társadalomban*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 221–234.
- KOVÁCS ÉVA (2011) Narratív módszerek politikája. *Forrás*, CLIII/7–8. 3–20.
- KOVÁCS ÉVA–VAJDA JÚLIA (2002) *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*. Budapest: Múlt és Jövő.
- LÁSZLÓ JÁNOS (1999) Identitás és szociális reprezentációk. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54/1, 5–18.
- MCADAMS, DAN P. (1985) *Power, Intimacy and the Life Story: Personological Inquiries into Identity*. New York: Guilford Press.
- MCADAMS, DAN P. (2006) *The Redemptive Self: Stories Americans Live By*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- MCADAMS, DAN P. (2008) Personal Narratives and the Life Story. In John, Oliver P.–Robins, Richard W.–Pervin, Lawrence A. (eds.) *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York: Guilford Press, 242–262.
- MCADAMS, DAN P. (2011) Narrative Identity. In Schwartz, Seth J.–Luyckx, Koen–Vignoles, Vivian L. (eds.) *Handbook of Identity Theory and Research*. New York: Springer, 99–114. DOI: 10.1007/978-1-4419-7988-9.
- MCADAMS, DAN P. et al. (2008) Family Metaphors and Moral Intuitions: How Conservatives and Liberals Narrate Their Lives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95/4, 978–990. DOI: 10.1037/a0012650
- MCADAMS, DAN P.–GUO, J. (2014) How Shall I Live? Constructing a Life Story in the College Years. *New Directions for Higher Education*, 166, Summer, 16–23. DOI: 10.1002/he.20091.
- MCADAMS, DAN P.–JOSSELYN, RUTHELLEN–LIEBLICH, AMIA (2006) *Identity and Story. Creating Self in Narrative*. Washington D. C.: American Psychological Association. DOI: 10.1037/11414-000.

- MCADAMS, DAN P.–MCLEAN, KATE C. (2013) Narrative Identity. *Association for Psychological Science*, 23/3, 233–238. DOI: 10.1177/0963721413475622
- MCCALL, GEORGE–SIMMONS, JERRY LAIRD (1978) *Identities and interactions*. New York: Free Press.
- MCLEAN, KATE C.–PASUPATHI, MONISHA–PALS, JENNIFER L. (2007) Selves Creating Stories Creating Selves: A Process Model of Self-Development. *Society for Personality and Social Psychology*, 11/3, 262–278. DOI: 10.1177/1088868307301034
- MCLEAN, KATE C.–SYED, MOIN (eds.) (2015) *Oxford Handbook of Identity Development*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- MEAD, GEORGE H. (1973) *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest: Gondolat.
- MEARNS, DAVE–THORNE, BRIEN (2000) *Person-Centred Therapy Today: New Frontiers in Theory and Practice*. London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications.
- MERTON, ROBERT K.–KITT, ALICE (1950) *Contributions to the Theory of Reference Group Behavior*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- OWENS, TIMOTHY J. (2007) Self and Identity. In DeLamater, John (ed.) *Handbook of Social Psychology*. New York – London: Springer, 205–232. DOI: 10.1007/978-94-007-6772-0.
- PATAKI FERENC (2008) Az eltűnt én nyomában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 63/3, 409–470. DOI: 10.1556/mpszle.63.2008.3.1.
- PLÉH CSABA (1992) Descartes és a tudományos módszer. In uő: *Pszichológiatörténet*. Budapest: Gondolat, 32–41.
- PLÉH CSABA (2012) Narratív szemlélet a pszichológiában: az elbeszélés mint átfogó metateória. *Iskolakultúra*, 12/3, 3–24.
- PLÉH CSABA (2015) A szelf vizsgálatának két történeti mintája. *Magyar Filozófiai Szemle*, 59/3, 73–102.
- RAGGATT, PETER T. F. (2006) Multiplicity and Conflict in the Dialogical Self: A Life-Narrative Approach. In McAdams, Dan P.–Josselson, Ruthellen–Lieblich, Amia (eds.) *Identity and Story. Creating Self in Narrative*. Washington D. C.: American Psychological Association, 15–35.
- RICŒUR, PAUL (1984) *Time and Narrative*. Chicago–London: University of Chicago Press.
- RICŒUR, PAUL (2010) *A diszkurzus hermeneutikája. Paul Ricoeur válogatott tanulmányai*. Budapest: Argumentum.
- SCHWANDT, THOMAS A. (2011) Constructivist, Interpretivist Approaches to Human Inquiry. In Denzin, Norman K.–Lincoln, Yvonna S. (eds.) *The SAGE*

- Handbook of Qualitative Research*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington D. C.: SAGE Publications, 221–258.
- SINGER, JEFFERSON A. (2004) Narrative Identity and Meaning Making Across the Adult Lifespan: An Introduction. *Journal of Personality*, 72/3, 437–460. DOI: 10.1111/j.0022-3506.2004.00268.x.
- STACHEL, PETER (2007) Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái. *Régió*, 18/4, 3–33.
- STRYKER, SHELDON (1968) Identity Salience and Role Performance: The Relevance of Symbolic Interaction. *Journal of Marriage and the Family*, 30/4, 558–564.
- Szent Ágoston vallomásai* (2015) Budapest: Szent István Társulat.
- TAJFEL, HENRI–TURNER, JOHN C. (1979) An integrative theory of intergroup conflict. In Austin, William G.–Worchel, Stephen (eds.) *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Pacific Grove CA: Brooks/Cole, 33–47.
- TAYLOR, CHARLES (1988) Humanizmus és modern identitás. In Michalski, Krzysztof (szerk.) *A modern tudományok emberképe*. Budapest: Gondolat, 150–214.
- TAYLOR, CHARLES (1992) *Sources of The Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Mass.: University Press.
- VIGNOLES, VIVIAN L.–SCHWARTZ, SETH J.–LUYCKX, KOEN (2011) Introduction: Toward an Integrative View of Identity. In Vignoles, Vivian L.–Schwartz, Seth J.–Luyckx, Koen (eds.) *Handbook of Identity Theory and Research*. New York – Dordrecht – Heidelberg – London: Springer, 1–30.